

УДК 343.1

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ

Гусаров В.М., к. ю. н., доцент
кафедри кримінального процесу і криміналістики,
почесний працівник прокуратури
Національна академія прокуратури України

Стаття присвячена специфіці нормативної регламентації процесуального положення потерпілого в апеляційному провадженні.

Ключові слова: процесуальне положення потерпілого, перегляд судових рішень, апеляційний розгляд, суд апеляційної інстанції.

Статья посвящена специфике нормативной регламентации процессуального положения потерпевшего в апелляционном производстве.

Ключевые слова: процессуальное положение потерпевшего, пересмотр судебных решений, апелляционное рассмотрение, суд апелляционной инстанции.

Gusarov V.M. FEATURES OF JUDICIAL STATUTE OF VICTIM ARE AT REVISION OF COURT DECISIONS IN THE APPELLATE ORDER

The article is sanctified to the specific of normative regulation of judicial position of victim in appellate realization.

Key words: judicial position of victim, revision of court decisions, appellate consideration, court of appellate instance.

В умовах побудови демократичної та правової держави у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та проведенням судово-правової реформи в країні особливої актуальності набувають проблеми своєчасного забезпечення, захисту та ефективного поновлення прав, свобод і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві; створення та вдосконалення не лише системи гарантій, а й процесуального механізму реалізації прав потерпілої від кримінального правопорушення особи. У зв'язку з цим чинне кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого під час досудового розслідування і судового провадження, в тому числі при перегляді судових рішень в апеляційному порядку. Це у свою чергу зумовлює необхідність докорінного реформування вітчизняного законодавства з метою приведення його у відповідність із європейськими стандартами в галузі прав людини.

Проблема вдосконалення процесуального статусу потерпілого неодноразово була предметом дослідження наукових праць видатних вчених і практиків дореволюційного періоду: С.В. Вікторського, А.Ф. Коні, П.І. Люблінського, Н.Н. Полянського, В.К. Случевського, І.Я. Фойницького та ін. Значний внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями процесуального положення потерпілого в кримінальному судочинстві, зробили такі відомі науковці, як С.А. Альперт, В.П. Божьев, Л.В. Головки,

М.І. Гошовський, Ю.О. Гурджі, В.О. Дубрівний, О.М. Ерделевський, Л.Д. Кокорев, В.О. Коновалова, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Т.І. Присяжнюк, В.М. Савицький, Е.Л. Сидоренко, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Л.І. Шаповалова, С.П. Щерба, В.П. Шибіко, С.В. Юношев, В.М. Юрчишин та ін. правознавці.

Зважаючи на вагомість проведених наукових досліджень, необхідно визнати, що на сьогодні не склалося загальної й одностайної думки відносно специфіки процесуального статусу потерпілої особи при здійсненні кримінального провадження. Тому проблема участі потерпілого в повній мірі не вирішена, що на сучасному етапі набуває особливого теоретичного та практичного значення. Вищенаведене свідчить про надзвичайну актуальність поставлених питань і необхідність вдосконалення тих норм, які регулюють особливості процесуального положення потерпілого на різних стадіях кримінального судочинства, зокрема у судовому провадженні з перегляду судових рішень в суді апеляційної інстанції, що і є метою даної статті.

Основним призначенням інституту перегляду судових рішень є те, що останній являє собою не лише резервний спосіб забезпечення правосудності судових рішень, а є також додатковим засобом, гарантією судового захисту прав, свобод і законних інтересів учасників провадження. У зв'язку

з цим вбачаємо за необхідне звернути увагу на наступні законодавчі положення.

Згідно з п. 7 ст. 393 КПК суб'єктами апеляційного оскарження є потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції. Отже, зазначені учасники несуть несприятливі наслідки тієї правової позиції, яку вони обстоювали у першій інстанції. Тому вважаємо справедливим зауваження О. Ю. Костюченко та Д. В. Філіна про те, що дане положення істотно звужує можливості апеляційного оскарження судових рішень потерпілим і має бути виключене з окресленої норми [1, с. 110; 2, с. 82], адже свобода оскарження прийнятих процесуальних рішень повинна передбачати можливість оскаржити в тому числі судові рішення в обсязі, необхідному та достатньому для захисту особою своїх або представлених прав, свобод і законних інтересів. Підтримуючи висловлену точку зору І. Ю. Мірошников правильно відзначив, що недоліки редакції цього нормативного положення фактично позбавляють потерпілого права подати апеляційну скаргу, якщо кримінальне провадження в суді першої інстанції розглядалося за його відсутності, оскільки в такому випадку він ніяких вимог не заявляв. Отже, подання апеляційної скарги потерпілим або його представником чи законним представником, на думку автора, доцільніше пов'язувати не з межами вимог, заявлених ними у суді першої інстанції, а безпосередньо з межами пред'явленого обвинувачення [3, с. 92–93, 186].

Практичної значущості набуває питання про те, чи вправі близькі родичі або члени сім'ї потерпілого оскаржити в апеляційному порядку судові рішення, якщо смерть потерпілого настала не внаслідок вчиненого кримінального правопорушення, а з інших причин? Вважається, що слід погодитися з І. Д. Перловим, який зазначає, якщо внаслідок злочину настала смерть потерпілого або тяжке фізичне каліцтво чи тяжкий психічний розлад, які виключають можливість здійснення останнім права на захист, а також у тих випадках, коли смерть потерпілого настала після винесення вироку з будь-яких інших причин, права, передбачені КПК, мають його близькі родичі [4, с. 166], яких у встановленому законом порядку визнано потерпілими.

Предметом апеляційного розгляду є перевірка законності, обґрунтованості, вмотивованості та справедливості судового рішення, межі якої визначаються, в тому числі, апеляційною скаргою потерпілого або його представників. Однак для того,

щоб стати підставою для скасування чи зміни судового рішення, що не задовольняє інтересів потерпілого, допущені порушення законів, про які йдеться у скарзі, повинні бути доведені [5, с. 196], безумовно, за активної участі як потерпілого, так і його представників.

Процедура прийняття апеляційної скарги судом апеляційної інстанції передбачає, що апеляційна скарга, яка надійшла до суду апеляційної інстанції, не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який, отримавши апеляційну скаргу на вирок чи ухвалу суду першої інстанції, протягом трьох днів перевіряє її на відповідність до вимог ст. 396 КПК і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Стаття 401 КПК детально визначає порядок проведення підготовчих до апеляційного розгляду дій. Так, суддя-доповідач протягом десяти днів після відкриття апеляційного провадження за скаргою: 1) надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження учасникам судового провадження разом із копіями апеляційних скарг, інформацією про їхні права та обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу. Слід підкреслити, що для суду та учасників майбутнього апеляційного розгляду важлива не лише наявність факту направлення таких процесуальних актів, але й факту їх отримання конкретним адресатом, що має підтверджуватися відповідними документами, які необхідно долучати до матеріалів кримінального провадження. Дотримання цих вимог гарантує належний судовий захист учасникам процесу і справедливий розгляд у суді апеляційної інстанції; 2) пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або вимагає їх за клопотанням особи, яка подала апеляційну скаргу; 3) вирішує інші клопотання, в тому числі щодо обрання, зміни або скасування запобіжного заходу; 4) вирішує будь-які інші питання, необхідні для апеляційного розгляду. При цьому всі рішення судді-доповідача під час підготовки до апеляційного розгляду викладаються у формі ухвал, копії яких надсилаються учасникам судового провадження. Після закінчення підготовчих дій суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення апеляційного розгляду.

Після отримання апеляційної скарги на вирок або ухвалу суду першої інстанції суддя-доповідач вправі постановити ухвалу про: 1) залишення апеляційної скарги без руху; 2) повернення апеляційної скарги; 3) відмову у відкритті провадження. Копія

винесеної ухвали про повернення апеляційної скарги, відмову у відкритті провадження невідкладно надсилається особі, яка подала апеляційну скаргу, разом з апеляційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами з метою реалізації права такої особи на оскарження прийнятих рішень в касаційному порядку (ст. 399 КПК), оскільки останні можуть стати перепорою для розгляду кримінального провадження судом апеляційної інстанції, чим суттєво зачіпають інтереси учасників процесу.

Наукове і практичне значення має вирішення питання про те, чи вправі суддя-доповідач при проведенні підготовки до апеляційного розгляду забезпечити право на апеляційне оскарження та законні інтереси особи, яка через некомпетентність або помилку уповноважених державних органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, не була визнана потерпілою. Керуючись вимогами ст. ст. 55 і 393 КПК, можна констатувати, що така особа не може скористатися правом на оскарження судового рішення в апеляційному порядку. Виходячи з вищенаведеного, О.Ю. Костюченко вказує на нагальну потребу уніфікувати норми законодавства, чітко визначивши в окремій статті кримінального процесуального закону коло осіб, які мають право подати апеляційну скаргу. При цьому суб'єктами апеляційного оскарження можуть виступати як сторони кримінального провадження, учасники судового провадження, так і інші особи, інтересів яких стосується судове рішення, а також представники цих осіб [1, с. 146, 148]. Н.Р. Бобечко доречно пропонує доповнити чинний КПК окремою підставою для призначення судом апеляційної інстанції нового розгляду у суді першої інстанції з метою виконання останнім вимог КПК, якщо судом першої інстанції особа, якій злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, безпідставно не була визнана потерпілою [6, с. 41].

Критичні зауваження викликає рекомендація М.А. Маркуш щодо необхідності визнання обов'язкової участі потерпілого в апеляційному розгляді [7, с. 158, 163], адже це суперечить не лише окремим нормам КПК (ст. 26, ч. 3 ст. 396, ч. 3 ст. 402 КПК), а й диспозитивному методу правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, який передбачає в тому числі свободу користування наданими законом процесуальними правами.

Відповідно до ст. 405 КПК апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених для даної стадії кримінального провадження.

Після виконання дій, зазначених у ст. ст. 342–345 КПК, і вирішення клопотань суддя-доповідач у необхідному обсязі доповідає зміст оскарженого судового рішення, доводи учасників судового провадження, викладені в апеляційних скаргах та запереченнях, і з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали. В юридичній літературі існує думка, що виходячи зі змісту засади диспозитивності, слід надати право оголошення апеляційної скарги самому скаржнику, так як скарга стосується саме його інтересів і він буде обстоювати свої апеляційні вимоги [2, с. 82].

Для висловлення доводів під час апеляційного розгляду, а також у судових дебатах першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений. Після цього слово надається іншим учасникам судового провадження. Вважаємо, що доводи учасників можуть стосуватися будь-яких питань, що мають значення для даного кримінального провадження незалежно від того, чи викладені вони в апеляційних скаргах [4, с. 259]. Окрім цього, потерпілий, його представник або законний представник вправі подати до суду апеляційної інстанції нові докази, на які вони посилаються, чи заявити клопотання про їх витребування. Останні можуть виступати засобом як підтвердження, так і спростування доводів, викладених в апеляційній скарзі, щодо наявності або відсутності підстав для зміни чи скасування судового рішення. Такі матеріали містять відомості, що встановлюють фактичні обставини даного кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. ст. 84, 91 КПК), а відтак приєднуються до матеріалів останнього в якості речових доказів або документів. Нові докази можуть бути подані потерпілим, його представником чи законним представником як додані до апеляційної скарги матеріали або матеріали, що додаються до заперечення на апеляційну скаргу, при доповненні або зміні останньої (ст. ст. 396, 402, 403 КПК) безпосередньо під час судового засідання, тобто можуть бути представлені в будь-який момент апеляційного провадження (п. 2 ч. 1 ст. 401 КПК), але обов'язково повинні стосуватися виключно тієї частини судового рішення, що оскаржується в апеляційному порядку [3, с. 122]. До того ж за вимогами ч. 1 ст. 404 КПК суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції лише в межах апеляційної скарги.

Положення ч. 1 ст. 405 КПК дозволяють зробити висновок про те, що загальні

правила судового розгляду в суді першої інстанції застосовуються і при здійсненні апеляційного розгляду з урахуванням певних особливостей. Згідно зі ст. 333 КПК одним із таких правил є право суду у разі виникнення необхідності за клопотанням сторони кримінального провадження доручити органу досудового розслідування провести конкретні слідчі (розшукові) дії. Вбачається, суд апеляційної інстанції повинен мати можливість скористатися наданим правом з метою отримання нових або додаткових доказів. Оскільки у ст. 333 КПК йдеться лише про «сторони кримінального провадження», то при застосуванні відповідних нормативних положень під час перегляду судових рішень в апеляційному порядку доцільно передбачити таке право і для інших учасників апеляційного провадження. І.Ю. Мірошников обґрунтовує необхідність закріпити за судом апеляційної інстанції обов'язок доручити проведення слідчих (розшукових) дій, якщо учасники процесу заявляють про це клопотання [8, с. 16]. На нашу думку, таку пропозицію слід доповнити положенням про те, що у разі заявлення клопотання про проведення певної слідчої (розшукової) дії учасником судового провадження з перегляду судових рішень в апеляційній інстанції (в тому числі потерпілим, його представником, законним представником) участь цих осіб у проведенні відповідної слідчої (розшукової) дії має бути визнана обов'язковою.

З метою захисту майнових інтересів потерпілий або його законний представник чи представник мають право висунути вимогу про зміну розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди як у бік його зменшення, так і у бік збільшення. Суд за результатами апеляційного розгляду вправі внести у вирок зміни стосовно відшкодування шкоди, коли це не впливає на правову кваліфікацію діяння обвинуваченого, за тієї умови, що судом першої інстанції повно і правильно встановлені обставини, які визначають розмір завданої шкоди, але допущена помилка у застосуванні норм матеріального права. У випадках, коли зміна розміру шкоди може вплинути на кваліфікацію кримінального правопорушення, на визначення обсягу обвинувачення в бік, що погіршує становище обвинуваченого, тобто спричинити небажані для нього кримінально-правові наслідки, вирок суду підлягає скасуванню з направленням провадження на новий судовий розгляд, якщо з цих підстав подана апеляційна скарга прокурором або потерпілим (п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 31.03.1989 р. «Про практику застосування судами України законодавства про відшко-

дування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна»).

Частиною 1 ст. 420 КПК передбачено, що суд апеляційної інстанції скасовує вирок суду першої інстанції й ухвалює свій вирок у разі: 1) необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи збільшення обсягу обвинувачення. Наприклад, якщо суд першої інстанції необґрунтовано перекваліфікував діяння обвинуваченого на закон про менш тяжке кримінальне правопорушення або виключив частину висунутого проти нього обвинувачення чи певну кваліфікуючу ознаку. У такому випадку суд апеляційної інстанції вправі повністю або частково відновити обвинувачення в межах сформульованого в обвинувальному акті та підтриманого прокурором чи потерпілим або його представником в суді першої інстанції та в апеляційній скарзі, а також призначити покарання, яке б відповідало ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та даним про особу обвинуваченого, в тому числі обрати й більш суворе покарання, ніж було призначено судом першої інстанції; 2) необхідності застосування більш суворого покарання. У цьому разі апеляційний суд, скасовуючи вирок суду першої інстанції в частині призначеного покарання, не вправі змінити формулювання обвинувачення і доказову базу, визнану судом першої інстанції. До того ж позиція потерпілого чи його представника щодо доцільності призначення обвинуваченому конкретного виду та розміру покарання не охоплюється поняттями «межі вимог» у сенсі п. 7 ст. 393 КПК; 3) скасування необґрунтованого неправдувального вироку суду першої інстанції. Апеляційний суд має право сформулювати обвинувачення в межах висунутого особі обвинувачення за обвинувальним актом з урахуванням позиції, яку обстоювали прокурор, потерпілий або його представник у суді першої інстанції та підтримали в апеляційних скаргах, а також призначити відповідне покарання; 4) неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання. При цьому повинні бути дотримані правила про недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого: а) обвинувальний вирок, ухвалений судом першої інстанції, може бути скасований у зв'язку із необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого, лише за умови, якщо саме з

цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий чи його представник; б) виправдувальний вирок може бути скасований лише у разі, якщо апеляційну скаргу подав прокурор, потерпілий чи його представник, а також на підставі апеляційної скарги обвинуваченого, його захисника з мотивів і підстав виправдання.

Суд апеляційної інстанції скасовує ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру і постановляє свою ухвалу у разі: 1) необхідності правової кваліфікації діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого; 2) застосування більш суворого виду примусових заходів медичного чи виховного характеру; 3) скасування необґрунтованої ухвали суду про відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру та закриття кримінального провадження щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (ч. 3 ст. 420 КПК). Основною й обов'язковою умовою можливого скасування зазначених ухвал суду першої інстанції у вищеназваних випадках є подання саме з цих підстав апеляційної скарги прокурором, потерпілим чи його представником (ст. 421 КПК). Окрім цього, ухвала суду першої інстанції може бути скасована з метою погіршення становища особи, щодо якої вона постановлена, лише у разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий чи його представник.

За статтею 416 кримінального процесуального закону при новому розгляді в суді першої інстанції допускається застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення та посилення покарання тільки за умови, якщо вирок було скасовано за апеляційною скаргою прокурора або потерпілого чи його представника у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання. При вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру правова кваліфікація діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого допускається за умови, що на цій підставі було подано апеляційну скаргу прокурором чи потерпілим або його представником. Тому, якщо

прокурором, потерпілим чи його представником подана апеляційна скарга у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або застосування більш суворого покарання, проте судом апеляційної інстанції вирок було скасовано з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції не з вищевказаних підстав, а, наприклад, через істотне порушення вимог кримінального процесуального закону чи з будь-яких інших підстав, при новому розгляді суд не вправі посилити покарання або застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення.

Виходячи з наведеного дослідження окремих проблем здійснення процесуальної діяльності потерпілим та його представником як самостійними учасниками на даному етапі кримінального провадження, можна зробити висновок про те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство, яке регламентує окреслені питання, потребує подальшого ретельного вдосконалення з метою належного захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Костюченко О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : [монографія] / О. Ю. Костюченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 182 с.
2. Филін Д. В. Проблемы апелляции в современном уголовно-процессуальном законодательстве Украины / Д. В. Филін // Гос. и право. – 2005. – № 2. – С. 76–83.
3. Мірошников, І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції : [монографія] / І. Ю. Мірошников. – Х. : Право, 2007. – 192 с.
4. Перлов І. Д. Кассационное производство в советском уголовном процессе / І. Д. Перлов. – М. : Юрид. лит-ра, 1968. – 396 с.
5. Ривлін А. Л. Пересмотр приговоров в СССР / А. Л. Ривлін. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. – 312 с.
6. Бобечко Н. Р. Попередній розгляд кримінальної справи судом апеляційної інстанції / Н. Р. Бобечко // Вісн. Верх. Суду України. – 2007. – № 2(78). – С. 38–42.
7. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : [монографія] / М. А. Маркуш. – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 208 с.
8. Мірошников І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : спец. 12.00.09 / І. Ю. Мірошников. – Харків, 2006. – 20 с.